

ÎNVĂȚĂTURA ILUMINIȘTILOR FRANCEZI DESPRE IDEOLOGIE – DOUĂ LINII DE EVOLUȚIE

Valeriu PARNOVEL

L'article représente une interprétation complémentaire à celle existante déjà sur le principe des illuministes français concernant l'idéologie. De règle elle est considérée comme base de la compréhension contemporaine de l'idéologie. Cette compréhension a de la raison, même si elle ne peut pas être considérée définitive et exhaustive. Elle ne comprend pas le phénomène historique consigné totalement, mais reflète seulement sa dernière phase de conception. La phase initiale de conception du principe de l'idéologie a généré un autre phénomène contemporaine, le compartiment de la philosophie sociale «La sphère spirituelle de la société», de la problématique correspondante.

Învățătura iluminiștilor francezi despre ideologie este prezentată în literatura de specialitate doar în calitate de izvor al conceperii contemporane a ideologiei și, respectiv, a problematicii corespunzătoare. În principiu, o asemenea viziune este justificată, deși ea nu poate fi considerată exhaustivă și definitivă. În primul rând, această reprezentare nu exprimă și nu cuprinde istoria fenomenului menționat în totalitate, ci reflectă doar ultima lui fază de dezvoltare. Chiar la etapa implementării active a învățăturii despre ideologie ea a fost „detronată” din postura de formațiune „regală” la una de „rând”, de însemnătate ramurală și tratată în continuare (până în prezent) ca un fenomen romantic, eronat, îndepărtat de realitate și adevăr. Astfel, ideologia începe să se considere deja o formațiune atașată la grupuri sociale și, respectiv, conexasă cu interesele lor corporative. Dar, până la perceperea dată, circa două decenii a predominat o viziune exagerată asupra ideologiei, o disciplină fundamentală, bază teoretică a tuturor științelor și activităților. În al doilea rând, anume această viziune exagerată, cum se va demonstra în continuare, își are linia sa proprie de dezvoltare. Ea constă în faptul că a generat apariția unui areal nou de studiu al filosofiei sociale, numit către sfârșitul secolului al XX-lea „Sfera spirituală a societății” și, respectiv, a problematicii similare. Acest enunț poate fi ilustrat din punct de vedere istoric.

Filosofia secolului al XVII-lea a fost preocupată, în mare măsură, de gnoseologie, elaborând o problematică amplă și profundă ce a condus la instituirea compartimentului corespunzător. În secolul următor, iluminiștii francezi înfăptuiesc prima divizare a gnoseologiei, dezlipind din conținutul ei un bloc de chestiuni ce ține de fenomene spirituale, de funcționarea și rolul lor în societate și istorie. Totodată, ei dezvoltă acest bloc de chestiuni, îi acordă un statut autonom, denumindu-l cu un termen special elaborat, *ideologie*. Dar, de la bun început ea va suferi o divizare în două tipuri de sesizare și cercetări: ideologie în sens îngust, ce constituie, de fapt, complexul contemporan de investigații, și ideologie în sens larg (dar nu cel inițial). Într-un răstimp scurt ultima direcție de concepere a ideologiei s-a soldat cu un volum vădit de investigații, care odată cu instituționalizarea filosofiei sociale se cristalizează într-un domeniu aparte de cercetare al ei – sfera spirituală a societății. Această ilustrație face evident intenția lucrării de față de a iniția o evaluare mai largă, paralelă la cea existentă a învățăturii iluminiștilor francezi despre ideologie.

Așadar, lucrarea de față este bazată pe ideea că dezvoltarea ulterioară a învățaturii în cauză are două linii de evoluție. Prima dintre ele constituie perceperea contemporană, evidențiată în literatura de specialitate deja de două secole, cunoscută bine de comunitatea academică și denumită în lucrarea de față ca *investigația ideologiei în sens îngust*, adică ca fenomen de nivel ramural. Această linie de evoluție a devenit obiectul cercetării de mult timp și este reprezentată de elaborările lui K. Marx, M. Weber, E. Durkheim, V. Pareto, M. Scheler și alte nume celebre. Direcția menționată de studiu este reprezentată cu un spectru larg de lucrări, printre care se evidențiază opere de autoritate și epocale (spre exemplu, K. Mannheim, *Ideologie și utopie*, Bonn, 1929; R. Aron, *The industrial society: Three essays on ideology and development*, N.Y.: Bentam Books, 1967; D. Bell, *The end of ideology: On the exhaustion of politic ideas in the fifties*. Boston: Harvard University Press, 1988; T. Eagleton, *Ideology*, Z.-N.Y., 1991) [10, 15]. Conținutul acestei linii de evoluție este, de fapt, povestea disputei intelectuale între cei care cred că este posibil de a construi o știință obiectivă a societății, pe de o parte, iar, pe de altă parte, cei care neagă o asemenea posibilitate. Cu alte cuvinte, axa liniei întâia de evoluție constituie subiectul despre *cunoaștere, adevăr, știință*. A doua linie de evoluție poate fi denumită în mod condiționat *o continuare a cercetării ideologiei în sensul ei larg* (dar în totalitate, nu în accepțiunea ei inițială). Conceperea respectivă poate fi considerată o variantă a percepției inițiale a ideologiei, deoarece ele sunt, din punct de vedere conceptual, destul de aproape, deși, până la urmă, nu coincid. În literatura de specialitate linia a doua nu este luată în seamă, a rămas în umbră, mai precis, nu este conceptualizată, deși se manifestă vădit în filosofia marxistă. La cele spuse putem să adăugăm faptul că linia în cauză se conturează abia acum, în legătura cu investigațiile de sistematizare și valorificare a cercetărilor cu privire la devenirea domeniului „Sfera spirituală a societății”. În contextul respectiv de idei, învățătura iluminiștilor francezi despre ideologie poate fi considerată ca prima valorificare a viziunilor asupra viitorului compartiment despre sfera spirituală a societății. Astfel, în lucrarea de față se face încercarea de a scoate în evidență, de a conceptualiza perceperea conform căreia ideologia mai are o direcție de evoluție, care, de fapt, este altceva decât linia „cunoaștere, adevăr, știință”. Această linie este lipsită de distincția dintre știință și ideologie, posedă un conținut propriu, nou și anume, corelația dintre ideologie și geneza compartimentului „Sfera spirituală a societății”. În continuare se va întreprinde o tentativă de a schița un tablou general al mersului acestei linii de evoluție.

Termenul de „ideologie” începe a fi utilizat la cumpăna secolelor XVIII-XIX în Franța. El este lansat în circuitul științific datorită creației și activității unui grup de filosofi, istorici, economiști, oameni politici francezi (A. Destutt de Tracy, P. Cabanis, C. Volney, D. Garat, Daunon ș.a.). Ei activează în două intervale de timp scurte și consecutive, din punct de vedere cronologic, care, din punct de vedere conceptual, reprezintă epoci istorice aparte: perioada Revoluției franceze și epoca lui Napoleon Bonaparte. Aceste intervale istorice condiționează și desemnarea cercului respectiv de activiști pe tărâm social: uneori *iluminisții târzii*, în virtutea apartenenței conceptuale la Iluminismul francez, cu toate că din punct de vedere cronologic, se află în afara lui, în alte cazuri *Grupul ideologilor*, nume dat de Napoleon în perioada de decadență a activității lor.

Pentru prima dată termenul de ideologie este utilizat în opera economistului, filosofului, omului politic A. Destutt de Tracy (*Studiul facultății de cugetare*, 1794-1796). El propune a denumi astfel o disciplină nouă, știința despre originea ideilor și rolul lor în societate, fundamentată în prealabil cu o cercetare vastă. Ceva mai târziu, câțiva exponenți ai viitorului cerc își declară învățătura sa ideologie: C. Volney (*Principiile fizice ale moralității*, 1796), Destutt de Tracy (*Elemente de ideologie*, vol. 1-4, 1801-1815), P. Cabanis (*Raporturile dintre natura fizică și cea morală a omului*, 1802). Totuși, locul de frunte printre ei îi revine lui A. Destutt de Tracy, deoarece el efectuează o argumentare multilaterală a inițiativei respective. Comun pentru toți este faptul că exponenții sus-menționați erau siguri că au creat o disciplină fundamentală nouă, știință ce, în viziunea lor, dezvăluie legile universale ale apariției și funcționării ideilor în societate, considerate de ei forță determinantă a dezvoltării sociale. Ei își imaginau ideologia ca o investigație pur rațională, eliberată de prejudecăți religioase și metafizice, ca un mijloc ce ar constitui fundamentul unei societăți fericite și bazate pe drept. În opinia iluminiștilor târzii, o astfel de disciplină trebuie plasată la temelia științelor și activității, în primul rând, a politicii, economiei, eticii, pedagogiei, garantând la sigur realizarea lor rodnică. Anume asemenea idei sugeră enunțul lui P. Cabanis, conform căruia ideologia „trebuie să aibă în prezent sau pe viitor o aplicație nemijlocită la activitatea filosofului, moralistului și legislatorului”.

Apariția unei asemenea științe corespundea spiritului vremii respective, constituind un produs firesc al tradițiilor iluministe, ce-i drept, plasat deja în circumstanțe istorice noi. Așadar, revoluția burgheză s-a săvârșit, puterea politică a fost preluată, la ordinea zilei au fost înaintate chestiuni pur practice: crearea unei orânduiri sociale noi în conformitate cu cerințele declarate anterior. În plus, lupta îndelungată a stării a treia pentru democratizarea societății franceze, înfăptuirea impresionantă a acestui deziderat demonstau în mod evident rolul activ al ideilor, manifestau valoarea lor ca mijloc viguros de influență și de pârghie eficace a puterii. În anul 1795, deci, îndată după revoluție, se creează *Institutul național al Franței*, cea mai superioară instituție științifică, care unea cei mai dotați savanți și filosofi și avea scopul de a consolida și ameliora societatea burgheză recent apărută. Destutt de Tracy activa în cadrul *Secției științelor politice și morale*, lucrând asupra unui program nou al învățământului național. El considera că acest program trebuie fundat neapărat pe principiile ideologiei, știința nouă despre rolul ideilor, fapt ce, chipurile, ar putea asigura realizarea obiectivelor preconizate.

Este evident faptul că în cazul respectiv pe deplin se repetă iluzia iluminiștilor cu privire la rolul exagerat al ideilor în viața socială. Întrucât se considera că ele cârmuiesc omul și lumea sau, altfel zis, ideile pot totul, asemenea reprezentare și orienta în mod iluzoriu, chipurile, pentru o activitate rodnică este necesar de a avea doar idei bune. Însă, această iluzie de mare amploare adepții învățăturii în cauză o aprofundează. Fiind convinși că ei cunosc și mecanismul de obținere a ideilor, și legile lor de funcționare, rămânea, în viziunea lor, de a le pune la baza activităților sociale și mersul lor reușit va fi garantat. Cu alte cuvinte, învățătura despre ideologie constituie, de fapt, o readucere a reprezentărilor iluministe despre rolul determinant al ideilor în societate la un final logic.

E notoriu faptul că ideologia ca învățătură despre idei a repetat pe deplin nu numai iluzia iluministă, ci și soarta ei. În curând, iese în evidență divergența pronunțată cu realita-

tea socială, ignorarea interesului în calitate de forță motrică a ei, ia ființă dezamăgirea în puterea ideilor, renunțarea, mai larg, ponegrirea învățaturii ce era cândva proslăvită. Acest lucru l-a înfăptuit în mod public Napoleon Bonaparte. La început de cale el împărtășea viziunile iluminiștilor, susținea activitatea *Institutului național*, chiar se mândrea cu faptul că este membrul ei de onoare. Însă, după descreșterea euforiei revoluționare, a slăbirii pledoariei față de liberalismul politic și orânduirea republicană, dar mai ales, după condamnarea pretențiilor despotice ale lui Napoleon de către colaboratorii instituției menționate, foștii adepți devin adversari ideatici, se transformă în părți beligerante. Și totuși, acest fapt rămâne, în mare măsură, doar un pretext. În viziunea noastră, cauza faptelor descrise se află, totuși, în natura iluzorie a ideologiei ca știință fundamentală. Fiind preocupat de probleme reale ale vieții sociale, inclusiv și de cele politice, Napoleon nu putea să nu se convingă de faptul că învățătura despre ideologie posedă un conținut abstract, speculativ relativ la tratarea genezei reprezentărilor. Este rațional de a admite că pentru Napoleon devine evident faptul că politica reală nu poate fi dedusă din principiile speculative ale ideologiei. Astfel, Napoleon poate fi considerat primul analist și critic rezonabil al ei, fiind primul, care scoate la iveală divergența științei declarate cu realitatea, ce-i drept, formulează acest dezacord ca un conflict între politică și ideologie, altfel zis, le contrapune.

Atitudinea revizuită față de învățătura menționată se întruchipează și terminologic. Astfel, inițiatorii ideologiei au fost declarați doctrinari, idealști romantici, metafizici confugi ce au o influență obscură asupra acțiunilor practice clare ale deținătorilor de putere. În aceste circumstanțe se înfiripează semnificația negativă a termenului „ideolog”, denumirea de Grupul ideologilor obține un sens similar. Același destin îi revine și conceptului de ideologie. Ea este comparată cu o metafizică nebuloasă, deci, obține un sens la fel negativ, peiorativ, este declarată pseudoștiință, fenomen, egalat cu erori comise în mod intenționat. Către anul 1812 semnificația inițială a tot ce ține de ideologie a fost totalmente revizuită. De acum încolo, prin ideologie se subînțelege un fenomen de rang ramural, lipsit de valoare științifică, fenomen ce exprimă interese de grup sau corporative. Astfel, în sesizarea de față este prezent embrionul priceperii contemporane despre ideologie, fapt ce semnifică deja startul unei etape noi în utilizarea acestui concept [despre geneza ideologiei a vedea 2, 6, 15]. Un exemplu grăitor în această ordine de idei constituie lucrarea lui K. Marx și F. Engels *Ideologia germană*, elaborată peste trei decenii după (1844-1846). În unison cu Napoleon, ei utilizează semnificația negativă a ideologiei, iar reieșind din modalitatea respectivă de abordare, elaborează un termen nou, mod de gândire ideologic. Ambele noțiuni erau tratate ca „conștiință falsă”, deci, ca modalități de gândire intenționat eronată, tipice unor grupuri ideatice din Germania („tinerilor hegelieni” ș.a.).

Dezvoltarea ulterioară a semnificației înguste a ideologiei cunoaște numeroase variante. Ele sunt fixate și descrise, cum deja s-a menționat, în lucrările lui K. Mannheim, T. Eagleton ș.a. [10]. Dar viziunile respective, cum s-a declarat din start, nu epuizează evoluția fenomenului de ideologie, nu se raportează la subiectul lucrării de față. Ținta analizei întreprinse constituie metamorfozele sensului ideologiei apropiat de cel inițial, transformările ce alcătuiesc, în ansamblu, o istorie proprie, aparte de cea știută. Aceste transformări au fost remarcate în lucrarea de față ca linia a doua de evoluție a ideologiei.

După cum ne demonstrează practica investigațiilor științifice din acest domeniu, în pofida faptului că s-a instaurat o tradiție dominantă, sensul inițial al ideologiei nu s-a dat uitării. El periodic se reproduce, atât în filosofie, cât și în științele particulare, firește, într-un mod ceva modificat. Dar, acest bloc de investigații, asemenea practică de a desemna spațiul social al spiritualului ca ideologie în sensul inițial al cuvântului respectiv rămân, spre regret, în umbră, rămân nevalorificate și nesistematizate. E cazul să observăm că linia a doua de evoluție se deosebește de prima linie și prin premise proprii: ideologia se percepe ca altădată, doar în sens pozitiv, ca fenomen de scară largă, generală, aproape de cea inițială, se menține aspectul sociologic de abordare (rolul, funcționarea ideilor în societate), servește în calitate de sursă pentru a forma derivate terminologice.

Deosebirea dintre premise a condiționat și conținuturi similare. Un exemplu semnificativ, în acest sens, o constituie tentativa lui G. Plehanov, cunoscută ca *formula cu cinci elemente*. Practic, ea poate fi considerată o premeditare de a crea o metodologie utilă, cum definește autorul, pentru analiza istoriei spirituale a societății, fapt care a fost reflectat în revistele de specialitate a republicii. În opera plehanovistă se utilizează pe larg terminologia elaborată de iluminiștii francezi: *ideologie* în sens pozitiv și amplu, adică ca totalitate a fenomenelor spirituale (echivalentul contemporan este dat în unele din definițiile conștiinței sociale), *ideologii* cu semnificația de forme spirituale aparte (în limbajul actual, forme ale conștiinței sociale). Totodată, filosoful rus a reformulat abordarea iluministă despre ideologie, ia atribuit un conținut materialist și istoric, a transformat-o într-o intenție de a funda o metodologie generală de cercetare a „istoriei spirituale a societății”. Abordarea elaborată de G. Plehanov (paralel cu studiile analogice ale lui F. Engels, sistematizate după moartea lui sub titlul *Scrisori despre materialismul istoric*) au servit în anii '20-40 drept teme pentru întocmirea compartimentului didactic despre viața spirituală a societății în filosofia marxistă universitară din fosta URSS. Totodată, aceste elaborări au servit în perioada dată drept sursă pentru o răspândire și utilizare largă a termenilor „formă ideologică”, „mod ideologic de gândire”, „ideologie” în sens de totalitate a fenomenelor social-spirituale ș.a.

Continuarea acestei abordări plehanoviste poate fi observată în practica științei istorice sovietice din anii '50 până în prezent de a desemna prin noțiunea de „ideologie” diverse părți, trăsături și fenomene ale sferei spirituale a societății. Într-un caz, acest termen reprezintă totalitatea și integritatea formațiunilor social-spirituale, caracteristice a unor uniuni de triburi, popoare istorice, categorii de populație, societăți în întregime din anumite timpuri și regiuni [1, 3, 5, 7, 8, 13, 16]. În alt caz, termenul de „ideologie” este utilizat cu semnificația de formă spirituală aparte (în terminologia contemporană, formă a conștiinței sociale): filosofie, spiritism sau reprezentări etice despre viața de apoi [14, 17]. De asemenea, ideologia semnifică și o concepție despre lume și viață a comunităților sociale, a populației sau a popoarelor istorice [1, 8, 9, 11, 12, 13, 16]. Totodată, se observă și tendințe noi. Dezvoltarea accelerată a culturologiei manifestă tentative de a aplica conceptul de ideologie pentru a semnifica prin el careva fluxuri în utilizarea unui anumit tip de veșminte [4].

Rolul învățaturii iluminiștilor francezi despre ideologie în linia a doua de evoluție devine evident, dacă se scoate în relief procesul general de cercetări metodologice ale sferei spirituale a societății. În așa context, intenția iluminiștilor francezi de a crea o știință nouă,

aparte de cea economică, politică, știință despre sfera spirituală a societății, cum s-ar specifica în limbajul contemporan, prezintă învățătura lor despre ideologie ca un *generator, precursor, embrion* al compartimentului filosofiei sociale „Sfera spirituală a societății”. Deficiența învățăturii în cauză este bine știută – exagerarea rolului ideilor în interpretarea problemelor sociale. Totodată, anume modul respectiv de abordare a atras atenția investitorilor ulteriori la fenomenul sferei spirituale a societății, a dat startul cercetării lui. Cu timpul, modul exagerat de abordare a fost depășit, iar în vigoare a rămas arealul nou de studiu. Dar ca atare, în mod definitiv, învățătura iluminiștilor francezi despre ideologie a înaintat pe ordinea de zi a cunoașterii sociale o problemă fundamentală pentru ea – **reproducerea teoretică a procesului istoric de dezvoltare spirituală a societății**. Soluționarea acestei probleme va constitui un pas de etapă atât pentru dezvoltarea gândirii sociale, celei filosofice, cât și culturii intelectuale în întregime.

Bibliografie:

1. Акишев, А. К. Идеология саков Семиречья: По материалам кургана Иссык /*Краткие сообщения* /Ин-т археологии АН СССР. Вып. 154. Москва: АН СССР, 1978, с. 39-48.
2. Генезис понятия идеологии // Гуревич П. С. *Социальная мифология*. Москва: Мысль, 1983, с. 20-38.
3. Голубцова, Е. Е. *Идеология и культура сельского населения Малой Азии I-III вв.* Москва, 1977.
4. Гурова О. Я. *Идеология в вещах: социокультурный анализ нижнего белья в России 1917-1980 гг.*: Автореф. дис. ... канд. культуролог. наук. Москва, 2004. 21 с.
5. *Идеологические представления древнейших обществ*: Тезисы докладов науч. конф. Москва, 1980.
6. Идеология // *Словарь философских терминов*. Науч. ред. проф. В. Г. Кузнецова. Москва: ИНФРА-М, 2005, с. 184-187.
7. *Идеология феодального общества в Западной Европе: Проблемы культуры и социально-культурных представлений Средневековья в современной зарубежной историографии* / Рефератив. сб. Серия Проблемы всеобщей истории. Москва: ИНИОН АН СССР, 1980.
8. Кореняко, В. А. Новый источник для изучения идеологии степного населения в эпоху бронзы // *Древности Евразии в скифско-сарматское время*. Москва, 1984, с. 119-123.
9. Макаревич, М. Л. Об идеологических представлениях у трипольских племен // *Записки Одесского археологического общества*. Т.1. Одесса, 1960, с. 290-301.
10. Мангейм, К. *Диагноз нашего времени*. Москва: Юристъ, 1994.
11. Раевский, Д. С. *Очерки идеологии скифско-сакских племен: Опыт реконструкции скифского миро-понимания*. Москва: Наука, 1977.
12. Сидоров, А. С. Идеология древнего населения Коми края // *Труды* /Институт языка, литературы и истории. Коми филиал АН СССР. 1972, № 13, с. 10-23.
13. *Социальная структура и идеология Античности и раннего Средневековья*: Межвуз. сб./Алтай. гос. ун-т. Барнаул, 1989.
14. Ставинский, Б. Я. К вопросу об идеологии домусульманского Согда: Погребальный обряд и представления о загробной жизни // *Сообщения Республ. историко-краевед. музея Таджики. ССР*. Вып.1. 1952, с. 35-58.
15. Хмылев, В. Л. Концепт идеологии – от Просвещения к постмодерну // *Вестник Томского государственного университета. Общественно-научный периодический журнал*, 2007. № 239 (1). С. 66-70.
16. Чижова, Л. В. К вопросу об идеологии средневекового населения Прикамья: По сюжетам культового литья // *Советская археология*, 1982. № 3. С. 81-95.
17. Ян Юн Го. *История древнекитайской идеологии*. Москва: Госиздат, 1957.